

13. European Court of Human Rights // ECHR, CEDH, news, information, press releases. URL: <https://www.echr.coe.int> (дата звернення: 03.06.2019).
14. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2016 г.) URL: <http://online.zakon.kz> (дата звернення: 03.06.2019).
15. Ильютченко Н.В. Оптимизация уголовного процесса: опыт Австрии. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 12 (61) декабрь. С. 178–183.
16. Ministry of Justice of Georgia. URL: <http://www.justice.gov.ge/home> (дата звернення: 03.06.2019).
17. Пшенічко С.О. Повноваження слідчого судді з розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 20 с.
18. Тракало Р.І. Судовий контроль за дотриманням права на повагу до приватного життя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»; Академія адвокатури України. Київ, 2014. 20 с.

УДК 343.132:343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.32>

ГОЛОБОТОВСЬКИЙ В.І.

МІСЦЕ ВИЗНАЧЕННЯ СИТУАЦІЙНИХ ОБСТАВИН ПОСТРІЛУ З НАРІЗНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В СИСТЕМІ ЗАВДАНЬ СУДОВОЇ БАЛІСТИКИ

Однією з найважливіших і найбільш доступних форм реалізації науково-технічного потенціалу в процесі запобігання, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, скоєних із застосуванням нарізної вогнепальної зброї, є судово-балістична експертиза, яка, використовуючи досягнення науки і техніки, забезпечує створення об'єктивної доказової бази із розслідувань кримінальним провадженням. Факти, які можуть встановлюватися під час проведення ситуаційних судово-балістичних експертиз, є доказом із розслідуваного провадження і нерідко супроводжують пошук і перевірку нових доказів, які допомагають відтворити картину розслідуваного кримінального провадження. При цьому велике значення під час розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, здійснених із використанням нарізної вогнепальної зброї, надається результатам комплексного експертного дослідження слідів пострілу, результати яких базуються на використанні різних галузей знань, що в сучасних умовах науково-технічного прогресу потребує слідча та судова практика, що зумовлює визначити місце судово-балістичної експертизи ситуаційних обставин пострілу серед інших завдань судової балістики.

Загалом же, динамічний розвиток судової балістичної експертизи ситуаційних обставин пострілу повинен бути забезпечений продуманою стратегією з розроблення сучасних техніко-криміналістичних засобів та методів експертного дослідження слідів та обставин пострілу з нарізної зброї, включно з використанням результатів, суміжних із криміналістичною галуззю спеціальних (наукових) знань. Вирішення цього питання можливе в умовах чіткого розуміння предмета та об'єкта, дослідження ситуаційних обставин пострілу, оцінки його основних категорій,

© ГОЛОБОТОВСЬКИЙ В.І. – аспірант кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз (Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ), головний судовий експерт сектору досліджень зброї (Відділ криміналістичних видів досліджень Закарпатського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України)

що зумовить необхідність оформлення наукових знань як нової частини завдань у судовій балістиці.

На основі аналізу наукових знань судово-балістичної експертизи розгляд місця встановлення ситуаційних обставин пострілу серед інших завдань судової балістики створює умови для консолідації зусиль у галузі експертно-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, вчинених із застосуванням нарізної вогнепальної зброї, а також із подальшим визначенням перспективних напрямів розвитку ситуаційної експертизи із встановлення обставин пострілу з нарізної вогнепальної зброї та розмежування їх у системі завдань судової балістики.

Ключові слова: *судова балістика, об'єкти судової балістики, висновок судово-балістичної експертизи, ідентифікаційні судово-балістичні експертизи, неідентифікаційні судово-балістичні експертизи.*

One of the principal and the most available forms of the implementation of the scientific-technical potential in the process of prevention, disclosure, and investigation of criminal offenses committed with the use of rifled firearms is forensic ballistic examination, which, using the achievements of science and technology, ensures the creation of objective evidential base on the investigated criminal proceedings. Facts that can be discovered in the course of a situational forensic-ballistic expertise constitute evidence in a proceeding under the investigation and often accompany the searching and examination of new evidentiary material, helping to restore the details of the offence at the investigated crime scene. In this regard, great significance during the disclosure and investigation of criminal offenses committed with the use of rifled firearms is attached to results of the integrated expert examination of shot marks obtained by applying knowledge from different fields of science, which is required by the investigative and judicial practice in the current conditions of scientific and technological progress, which predetermines the place of forensic-ballistic examination of situational circumstances of the shot among other tasks of forensic ballistics.

Overall, the dynamic evolvement of forensic-ballistic expertise as regards situational conditions of the shot has to be ensured by a sophisticated strategy concerning the development of modern technical and forensic methods and means of expert examination of marks and circumstances of the rifled firearm shot, including the use of peculiar scientific knowledge from disciplines related to forensics. To reach the set goals, it is necessary to clearly understand the subject and the object of the situational conditions of the shot examination and evaluation of its main categories, which stipulates the need to arrange scientific knowledge as a new part of targets in forensic ballistics.

Based on the analysis of the forensic ballistic expertise knowledge, the consideration of the location of the installation of situational circumstances of the shot, among other tasks of forensic ballistics, creates conditions for the consolidation of efforts directed towards expert-forensic work in the detection and investigation of criminal offences committed with the use of rifled firearms, with the following definition of perspective directions in the development of a situational expertise that sets the circumstances of the shot from the rifled firearms and their differentiation in the system of tasks forensic-ballistics sets.

Key words: *judicial ballistics, objects of forensic ballistics, conclusion of forensic ballistic examination, identification forensic ballistics, notidentification forensic ballistics.*

Аналіз науково-теоретичної бази свідчить про те, що місце визначення ситуаційних обставин пострілу з нарізної вогнепальної зброї в системі завдань судової балістики у працях науковців майже не досліджувалося. Така позиція пов'язана із реальним практичним застосуванням визначення ситуаційних обставин пострілу. Тобто загалом вважається, що такий вид експертизи за своєю природою вже є судово-балістичним, або таким який слідує за судово-балістичним дослідженням і є його логічним продовженням. Крім того, спираючись на комплексне розуміння визначення ситуаційних обставин пострілу, система завдань може стосуватися не лише завдань судової балістики, а також судової медицини та трасології.

Поодинокі праці лише частково розглядають місце визначення ситуаційних обставин пострілу з нарізної вогнепальної зброї в системі завдань судової балістики, в частині виокремлення таких ситуаційних обставин та окреслення чіткого розмежування та предметного дослідження.

Зокрема, деякі аспекти цього питання досліджували у своїх працях такі вчені: І.В. Ла-тишов, Н.І. Клименко, А.І. Вінберг, І.Н. Якимов, Н.Т. Малаховська, В.Л. Попов, В.Б. Шигеев, Л.Е. Кузнецов, С.Л. Кустанович, Ю.Е. Корухов та інші.

Наявна диференціація наукових знань із метою їх систематизації диктує потребу переходу до інтеграції, а тенденції розвитку сучасної науки передбачали появу комплексного підходу до досліджуваних об'єктів як відзеркалення взаємозв'язку різних видів експертиз [3, с. 53].

Аналіз результатів досліджень експертних висновків показує, що нерідко вони структурно складаються фактично із двох розділів, кожен із яких становить самостійне дослідження. Експерт-баліст проводить дослідження об'єктів у межах своєї компетенції, експерт-хімік – у своїй частині, а потім кожен із них формує власний умовивід. Про проведення повноцінного, справді комплексного дослідження і формування на його основі результату консолідованого висновку не може йти мови у зв'язку із дотриманням такої розбіжної процедури. У цьому випадку має місце комплекс із двох досліджень у межах однієї експертизи. Звісно, що подібна практика не може бути визнана раціональною і необхідний абсолютно новий підхід до визначення місця ситуаційних обставин пострілу в межах балістичної та інших дотичних експертиз, які є необхідними для визначення окремих ситуаційних обставин події [5, с. 229].

Окремо слід зазначити, що проведення дослідження ситуаційних обставин пострілу в межах судово-балістичних досліджень експертами із судової балістики визначається сучасними науковцями як спосіб процесуальної економії. Втім, є одна ремарка: унаслідок застосування окремих діагностичних методів речовим доказам може бути завдана непоправна шкода – об'єктивна картина розташування слідів пострілу може бути зміненою або знищеною, що призведе до безперспективності всіх подальших досліджень. Тому дуже важливо першочергово поставити пріоритет експертного дослідження та визначити його послідовність. Експерт повинен усвідомлювати та застосовувати вибірковий підхід з урахуванням оперативної необхідності її проведення, фактичних обставин справи, властивостей і характеристик об'єктів дослідження.

Отже, враховуючи практичні та теоретичні завдання, обсяг досліджень ситуаційних обставин пострілу із нарізної зброї, необхідний науково-теоретичний базис, який слугуватиме прикладним механізмом для визначення конструкції та системи такого виду експертизи. Така системність досягається аналогією та порівнянням за допомогою логічно-структурованого підходу. Зважаючи на поняття, значення, генезис визначення ситуаційних обставин пострілу із нарізної зброї, найближчим науково-практичним ґрунтом є судова балістика.

Судова балістика – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає ознаки вогнепальної зброї і боеприпасів, закономірності виникнення слідів їх застосування, розробляє засоби і методи збирання й дослідження таких слідів для встановлення певних обставин розслідуваних злочинів, а також рекомендації щодо запобігання злочинам, пов'язаним із вогнепальною зброєю. У військово-технічній галузі означає вчення про закони польоту снарядів, випущених із вогнепальної зброї [6]. У судовій же балістиці досліджується вогнепальна зброя і наслідки застосування її зі злочинною метою. Дослідження зброї дає можливість висунути обґрунтовані версії, виявити суттєві обставини у справі, встановити винну особу.

Судова балістика пов'язана з іншими галузями знань. Найбільш близький зв'язок судової балістики із судовою медициною та судовою хімією, методи яких використовуються під час дослідження зброї та слідів пострілу. Судова балістика пов'язана також з іншими галузями криміналістичної техніки – трасологією, судовою фотографією та іншими. Отже, під час здійснення експертизи ситуаційних обставин пострілу також прослідковуються тісні міжгалузеві зв'язки із різними галузями і техніками криміналістики.

На думку А.Г. Андреева, предметом судової балістики є такі закономірності:

– «відображені в матеріальному світі фактичні дані про обставини виготовлення і застосування вогнепальної зброї, його частин і деталей, патронів до нього і їх компонентів, а також відомості про процес пострілу і відтворених при цьому слідах на снарядах, гільзах і пошкоджених перешкодах;

– прийоми, методи і засоби спостереження, фіксації, виїмки, зберігання і дослідження вогнепальної зброї, патронів і слідів їх застосування;

– закономірності використання отриманої інформації в розкритті злочинів і встановлення істини з кримінальних справ» [10, с. 25].

І.А. Чулков та І.В. Латишов підкреслюють: «... предмет конкретного судово-балістичного дослідження визначається сукупністю питань, поставлених перед експертом» [6].

Отже, можна виділити основні ознаки, які властиві судово-балістичній експертизі:

- судова експертиза призначена встановлювати фактичні дані, вона заснована на застосуванні спеціальних знань у галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла;
- запитання, поставлені перед експертами, не стосуються юридичних сторін справи;
- запитання, поставлені експерту, і його висновки обмежуються спеціальними знаннями експерта;
- експерт досліджує обставини конкретного провадження, які відображені в наданих на експертизу матеріалах;
- порядок призначення та проведення експертизи регулюється процесуальним законодавством;
- висновок експерта використовується судом як процесуальне джерело доказу, яке експерт відповідно до правил оформлення результатів дослідження повинен надати.

Тому перераховані ознаки визначають «судово-балістичну експертизу як спеціальне експертне дослідження, проведене у встановленій законом процесуальній формі із складанням відповідного висновку з метою отримання в процесі розслідування і судового розгляду науково обґрунтованих фактичних даних про вогнепальну зброю, боєприпаси і сліди їх застосування» [6].

Предмет кожного класу, роду і виду судової експертизи розглядається у двох аспектах – як практичної діяльності і як відомої сукупності спеціальних знань, що використовуються з метою здійснення правосуддя. Зважаючи на вищезазначене, предметом судово-балістичної експертизи як відомої сукупності спеціальних знань є судова балістика, а предметом її як практичної діяльності є всі факти (обставини справи), що можуть бути встановлені засобами та методами цієї експертизи. Предмет характеризується колом питань, що вирішуються експертизою, і багато в чому залежить від виду і характеру об'єктів досліджень (родовий предмет). Із кожної конкретної ситуації (кримінального правопорушення) потрібно встановити своєрідне коло обставин і, відповідно, конкретний предмет експертизи буде виражатися тими конкретними запитаннями, відповіді на які повинен дати експерт. Факти, що вимагають свого встановлення засобами та методами судово-балістичної експертизи, надзвичайно різноманітні, однак залежно від цілей, завдань і об'єктів досліджень (а відповідно й методик, що застосовуються) цю експертизу загалом можна розділити на два види: ідентифікаційну та неідентифікаційну [2; 8].

Ідентифікаційна судово-балістична експертиза поділяється на два підвиди – з метою встановлення індивідуальної та групової тотожності (групової належності).

Науковою основою судово-балістичної експертизи із встановлення групової належності вогнепальної зброї та набоїв до неї (їх елементів) є системи класифікацій, розроблених у судовій балістиці й інших науках (військово-технічних, мисливствознавстві та інших).

Неідентифікаційна судово-балістична експертиза має три підвиди:

- класифікаційна (завдяки якій об'єкт належить до визначеного виду, системи вогнепальної зброї та бойових припасів);
- діагностична (пов'язана з розпізнаванням властивостей досліджуваних об'єктів);
- ситуаційна (спрямована на встановлення обставин проведення пострілів).

Необхідно зазначити, що встановлення дистанції пострілу за слідами в ділянці вхідних вогнепальних ушкоджень проводиться в межах судово-балістичної експертизи тільки під час дослідження об'єктів неживої природи (предметів обстановки в помешканні тощо), зокрема одягу, якщо при цьому тілу потерпілого не були заподіяні ушкодження.

Якщо ж ушкодження наявні не тільки на одязі, але й на тілі потерпілого (що залишився в живих або його трупі), найбільш ефективно оцінювати їх у сукупності, тому вирішення питання щодо дистанції пострілу здійснюється в межах судово-медичної експертизи, проведеної співробітниками лабораторій фізико-технічних досліджень бюро судово-медичної експертизи обласного (міського) або центрального рівня. Визначення взаємного розташування зброї і потерпілого в момент пострілу і технічної можливості пострілу з визначеної зброї (зокрема, під час самогубства) самим потерпілим робляться шляхом комплексної медико-криміналістичної експертизи, тобто судово-медичної і судово-балістичної.

Об'єкти судової балістики загалом є тотожними з об'єктами судово-балістичної експертизи (тобто це насамперед: вогнепальна зброя, набої та їх елементи, а також сліди їх застосування). Однак для вчинення злочинів використовується не тільки вогнепальна зброя, але і різні піротехнічні засоби, які діють за принципом використання енергії порохових газів або вибухових

речовин, що ініціюють (стартові, газові, будівельно-монтажні, шумові та сигнальні пістолети й револьвери), пістолети і рушниці для підводного полювання, пневматична, спортивна зброя (гвинтівки і пістолети), а також набої і снаряди до них, що хоча і не належать до категорії вогнепальної зброї або бойових припасів, але мають багато загального, тому досліджуються в межах судово-балістичної експертизи і належать до її предмета [2].

Процес визначення ситуаційних обставин пострілу в межах і площині судової балістики є закономірним та цілком логічним її застосуванням через предметну спорідненість досліджень. Втім, залишається дискусійним питання щодо самостійності ситуаційної експертизи у світлі наявності інших ситуаційних обставин, які не є за своєю суттю балістичними, а лише суміжними, та за самою структурою криміналістичних слідів належать до предмета судово-медичних досліджень. Тобто експерту для відповіді на запитання, які можуть бути задані пізніше ситуаційної експертизи пострілів, слід виходити за межі, завдання і предмет судової балістики і звертатися до інших криміналістичних досліджень.

На нашу думку, для обґрунтованого дослідження місця ситуаційної експертизи в предметі криміналістики, яка має значно ширший об'єкт, варто звернутися до судово-медичного дослідження з реконструкції подій (ситуаційне дослідження), яке становить дослідження, цілями якого є підтвердження чи виключення версій, які стосуються події, шляхом встановлення його механізму загалом чи в окремих його елементах, і дає відповідь на запитання про можливість створення тих чи інших слідів у конкретно запропонованих обставинах. На підставі отриманих матеріалів експерти здійснюють реконструкцію події кримінального правопорушення загалом чи окремих елементів (перш за все – причинно-наслідкових зв'язків) по слідчій обстановці на місці події на основі моделювання і прийомів системного аналізу.

На підтвердження тезису щодо комплексності ситуаційної експертизи здійснених пострілів є низка наукових досліджень. На думку Н.П. Майліс, «...в тому що ситуаційна експертиза – комплексна, із А.І. Вінбергом та Н.Т. Малаховською важко погодитися. Сьогодні, як свідчить експертна практика, у міру розвитку наукових і методологічних основ ситуаційної експертизи, вона проводиться в межах судово-балістичної, судово-медичної, вибухово-технічної та інших видів експертиз» [7, с. 9–10]. При цьому автор виділяє провідну роль трасології у вивченні матеріальної обстановки місця події, пропонує віднести її до самостійного класу судових експертиз. У свою чергу, ситуаційній експертизі, яка досліджує, зокрема, різні сліди, засоби злочину, предмети і речі, предметно пов'язані між собою, пропонує стати видом класо-трасологічних експертиз.

Д.С. Афонін зазначає, що всі ситуаційні дослідження входять у більш широке поняття «судові дослідження». На його думку, ситуологічна експертиза вирішує в різному ступені ідентифікаційні, класифікаційні та діагностичні завдання, а власне ситуаційне дослідження слугує «відображенням комплексного методу пізнання обстановки місця події шляхом використання різних галузей знання...» [1, с. 125].

Досліджуючи ситуацію за слідами та наданими даними, експерт робить висновки, пов'язані із встановленням механізму скоєння кримінального правопорушення, його окремих елементів. Об'єктом стали виступати не тільки предмети обстановки місця події, але й інші речові докази. Саме завдяки можливості вирішення запитань, пов'язаних із встановленням механізму здійснення кримінального правопорушення, його окремих елементів.

Відповідно, на нашу думку, шлях до вирішення питання про місце ситуаційної експертизи в системі завдань судової балістики та/або судової медицини розкривається за принципами раціональності, процесуальної економії, науково-критичного підходу через:

а) процесуальний порядок призначення експертизи ситуаційних обставин пострілу. Вбачається за можливе передбачити в кримінально-процесуальному законі поняття «достатності підстав» для призначення експертиз, які не є обов'язковими під час здійснення розслідування тієї чи іншої категорії злочинів, тобто, зокрема, ситуаційної. Такий порядок, особливо у разі створення шаблонної та письмової фіксації експертних завдань і запитань, допоможе дати чітку відповідь на запитання: яку саме експертизу слід призначити та яких фахових експертів слід залучити:

б) поетапний, раціональний, науково-критичний підхід до здійснення експертного дослідження ситуаційних обставин пострілу. Під час дотримання чіткого процесуального порядку можливе чітке, поетапне, процесуально-раціональне та науково-критичне експертне дослідження. Тобто під час здійснення поетапного дослідження експертом із судової балістики у разі відсутності спеціальних знань із судової медицини він буде мати змогу завершити всі експертні дії в частині балістичних досліджень самостійно, без стороннього втручання, надати окремий експертний балістичний висновок і передати готові матеріали експерту із судової медицини для за-

вершення ситуаційного дослідження, який окремо і самостійно здійснить висновок щодо вогнепальних пошкоджень потерпілого. При цьому вважаємо за необхідне підкреслити, що винятково ситуаційна судово-балістична експертиза має здійснюватися першою у разі призначення судом такого виду експертизи, оскільки без матеріалів ситуаційних балістичних досліджень експерт із судової медицини не зможе надати заключний, повний і розгорнутий висновок, йому необхідні дані щодо місця розташування стрілка і потерпілого, відстані, кута пострілу тощо, які він використовує під час огляду тіла потерпілого (фото, відео та інші матеріали справи).

На нашу думку, найближчим до такої структури є порядок здійснення експертизи, створений Д.А. Сенькіною, яка склала науковий перелік етапів здійснення ситуаційної експертизи пострілів [9, с. 150]:

- 1) Аналіз об'єктивних даних про динаміку події, отриманих шляхом слідчих та експертних дій.
- 2) Розподілений аналіз перевірених версій про динаміку подій.
- 3) Експериментальні дослідження виконані окремо з кожної перевіреної версії про динаміку події.
- 4) Експериментальні дослідження виконані з урахуванням результатів аналізу об'єктивних даних.
- 5) Порівняльне дослідження експериментальних даних.

На п'ятому вказаному етапі може здійснюватися спільний експертний висновок двох ситуаційних експертиз: судово-балістичної та судово-медичної. При цьому варто зазначити, що кінцевий експертний висновок має містити всі дані досліджень, які були здійснені експертами самостійно та ті висновки, які були складені і узгоджені спільно.

Унаслідок проведеного аналізу предмета і завдань судової балістики було встановлено, що визначення ситуаційних обставин пострілу в системі судової балістики є в обсязі встановлення окремих обставин застосування вогнепальної зброї (наприклад, відстань, з якої стріляли; напрямки пострілу; взаємне розташування зброї та перешкоди; кількість пострілів та інше).

У межах такого наукового розуміння можна дійти до висновку, що визначення ситуаційних обставин пострілу із вогнепальної зброї є самостійним експертним дослідженням обстановки здійснення пострілу, що виникла внаслідок дії сукупності умов поведінкового і технічного характеру, що склалися в певний момент події, і яка призвела до пострілу. В системі завдань криміналістичних наук є в площині судово-балістичних і судово-медичних досліджень, а тому може мати ускладнену форму матеріального та процесуального відображення.

Список використаних джерел:

1. Афонін Д.С. Проблеми використання методу ситуаційного моделювання в криміналістичних експертизах. *Юридичний бюлетень*. Вип. 2. 2016. С. 121–128.
2. Балістика: криміналістичне вогнестрільне зброєзнавство : підручник для вузів / П.Д. Біленчук, А.В. Кофанов, О.Ф. Сулява. Київ : VeeZone, 2003. 384 с.
3. Кокин А.В. Об исследовании следов выстрела в судебно-баллистической экспертизе. *Вестник Московского университета МВД России*. 2017. № 2. С. 52–54.
4. Судово-балістичні дослідження / А.В. Кофанов, О.Ф. Сулява, В.В. Арешонков. Київ : КИЙ, 2010. 196 с.
5. Латышов И.В. Организационно-правовые и методологические проблемы комплексных диагностических экспертных исследований оружия, патронов и следов их действия. *Известия Саратовского университета*. Серия: Экономика. Управление. Право. Вип. 1. Саратов, 2014. С. 227–234.
6. Латышов И.В., Чулков И.А. Судебная баллистика и судебно-баллистическая экспертиза : практикум. Волгоград : ВА МВД России, 2003.
7. Майлис Н.П. Введение в судебную экспертизу : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДА-НА: Закон и право, 2012. 159 с.
8. Салтевский М.В. Из практики криминалистического исследования гильз, отстрелянных из автомата системы Калашникова (АК). *Теория и практика криминалистической экспертизы*. Москва, 1958. Вип. 5.
9. Сенькина Д.А. Ситуационные исследования обстоятельств применения огнестрельного оружия при совершении преступлений. *Лучшая научно-исследовательская работа 2018* : сб. ст. XV Международного научно-исследовательского конкурса / под общ. ред. Г.Ю. Гуляева. Пенза : МЦНС «Наука и просвещение», 2018. 152 с.
10. Судебная баллистика и судебно-баллистическая экспертиза : практикум / А.Г. Андреев, Н.Ю. Жигалов, И.В. Латышов, В.Ф. Зайцев и др. Волгоград : ВА МВД России, 2003. 164 с.